

Saša KNEŽEVIĆ*

CRNA GORA I ISTOČNO PITANJE
NA KRAJU XIX VIJEKA

ABSTRACT: The Balkan states saw the Eastern Question as a creation of favourable opportunities for attaining positions in the European parts of Turkey, and even their potential redistribution. Montenegro also had its own aspirations, but it had to sense the mood and take position of the Great Powers. A new crisis was foreshadowed when the riots of the Greek population in Crete broke out in 1896. Open conflict between Greece and Turkey brought the issue of European Turkey back into the focus of the diplomacy of the Great Powers, but also of the Balkan states. Austria-Hungary and Russia agreed on maintaining peace and preserving the status quo in the Balkans, which greatly affected not only them but the Balkan states as well. This paper looks into the diplomatic activities of Montenegro and its international positions at the end of the XIX century.

KEY WORDS: Eastern Question, Montenegro, Great Powers, Prince Nicholas, Cretan crisis, European Turkey, Balkan

Istočno pitanje je nakon Berlinskog kongresa ušlo u mirniju fazu, i interes većine velikih evropskih sila je bio da se obezbjedi mir i status quo u evropskoj Turskoj. Iz balkanskih zemalja na Istočno pitanje se gledalo kao na stvaranje povoljnih prilika za jačanje pozicija u pojedinim dijelovima Turske, pa i na eventualnu njihovu podjelu. Pošto Turska, sa svoje strane nije činila napor da sprovede reforme na svojoj evropskoj teritoriji, na Balkanu se stvarala neizvjesna situacija koja je prijetila incidentima. Prisustvo Otomanske imperije u Evropi ostalo je otvoreno pitanje, zaoštrevano sukobima interesa velikih sila, i međusobnim rivalstvom balkanskih država i njihovih pojedinačnih nacionalnih planova.¹

* Autor je redovni profesor na Fakultetu političkih nauka u Podgorici

¹ Mihailo Vojvodić, *Srbija i balkansko pitanje (1875–1914)*, Novi Sad, 2000, 179.

Kriza sredinom posljednje decenije XIX vijeka otpočela je pokoljima Jermena u Carigradu, nakon čega su veliki odjek u evropskoj javnosti imali protesti obrazovanih Jermena koji su živjeli u Parizu i Londonu. Uslijedili su, 1895. i 1896. godine, nemiri grčkog stanovništva na Kritu. Porta je ugušila ustanak nekoliko godina prije toga, ali joj nije pošlo za rukom da uguši ovaj iz 1896. godine. Prinuđena na popuštanje, obratila se velikim silama da utiču u pravcu umirenja Krićana, a sultan je postavio hrišćanina Berović-pašu za guvernera Krita. Berović-paša je pripadao poznatoj pravoslavnoj porodici iz Skadra, a smatra se da je porijeklom iz Crne Gore². Prerastanje pobune hrišćanskog stanovništva na Kritu u pokret za ujedinjenje sa Grčkom, i otvoreni sukob Grčke i Turske u prvoj polovini 1897. godine stavilo je pitanje evropske Turske ponovo u središte diplomatije velikih sila, ali i balkanskih država.

Austro-Ugarska, opterećena unutrašnjim nacionalnim problemima, plašila se prestiža svog suparnika Rusije i zbližavanja balkanskih država. Zato je radila na pridobijanju Rusije s ciljem odlaganja rješenja Istočnog pitanja. Izgledalo je da ona gubi prestiž velike sile, jer je savezništvo sa Njemačkom i Italijom imalo svoju cijenu. Italija je bila nepouzdan saveznik, pa čak i konkurent na Jadranu, dok je Njemačka suviše iskoračila u modernom ekonomskom razvitku i prijetila da je privredno i politički potčini.³ Sa druge strane, Rusija se od početka vladavine Nikolaja II 1894. godine suočavala sa značajnim unutrašnjim problemima, previranjem u intelektualnim i političkim krugovima i ekonomskom krizom.⁴ Budući da je i jednoj i drugoj sili odgovarao mir na jugoistoku Evrope, iako su različito gledale na balkanske probleme, Austro-Ugarska i Rusija se u maju 1897. godine sporazumijevaju o održanju mira, odnosno *status-qua* na Balkanu.⁵ Rusija je krajem XIX i početkom XX vijeka bila dosta angažovana na Dalekom istoku, dok se u Srednjoj Aziji održavala „strateška pat pozicija“ u sučeljavanju sa britanskim uticajem i interesima.⁶ Zato se ona, usljed svog položaja na Balkanu i uticaja koji je imala na balkanske narode, javlja kao čuvar mira na Balkanu, a time i kao čuvar integriteta Turske. Zbog toga je Rusija imala snažan uticaj u Turskoj, a time i na rješavanje kritske krize.⁷

Grčka je istinski željela priključenje svojih sunarodnika na Kritu matiči zemlji. Zato je pomagala ustanike, prvo slanjem ratnog materijala, zatim odašiljanjem dobrovoljaca, a krajem januara 1897. godinme ona upućuje i

² Gavro Vuković, *Memoari*, Obod, Cetinje 1996, 638.

³ A.Dž.P.Tejlor, *Borba za prevlast u Evropi 1848–1918*, Sarajevo 1968, 410.

⁴ Dimitrije Obolenski, Robert Oti, *Istorija Rusije*, Beograd 2003, 278.

⁵ *Istorija diplomatije*, redakcija akademika V.P. Potemkina, II, Beograd 1949, 114.

⁶ Evgenij Sergejev, *Velika igra 1856–1907, rusko britanski odnosi u Središnjoj i Istočnoj Aziji*, Neum 2018, 211.

⁷ *Istorija diplomatije*, 114.

svoju flotilu u kritske vode. Poslije proklamovanja aneksije Krita, ona tamo u februaru 1897. godine iskrcava i svoje trupe, a u aprilu iste godine stupa u rat protiv Turske.⁸

Nakon rata 1876–78. godine odnosi Crne Gore sa Osmanskim carstvom su ušli u mirniju fazu, uz bolju saradnju i razumijevanje.⁹ Ali, Crna Gora je i dalje gajila pretenzije na teritorije koje su pripadale Osmanskom carstvu. Spoljnopolitički planovi Crne Gore nisu se završili realizacijom odluka Berlinskog kongresa, koje su značile krupan napredak u istorijskom razvoju crnogorske države. Berlinski kongres nije ostavio Crnu Goru bez spoljašnjih aspiracija, već se smatralo da je „njeno djelo ostalo polovno“.¹⁰ Svaka promjena stanja do koje dovedu međunarodni događaji, potencijalno se mogla iskoristiti kao prilika za postavljanje nekih svojih zahtjeva koji odstupaју od poretka utvrđenog u Berlinu. Austro-Ugarska je okupacijom Bosne i Hercegovine osujetila crnogorske pretenzije prema Hercegovini, sa kojom su postojale jake tradicionalne veze. Takođe, u sjevernim albanskim katoličkim plemenima oko Skadra sudarale su se crnogorske ambicije sa propagandnim djelovanjem Austro-Ugarske. Ambicije crnogorskog knjaza Nikole su često bile nerealne i neskromne, ali su uvijek polazile od očekivanja da će se nekim važnim događajem otvoriti pitanje opstanka turske vlasti na Balkanu, i da će u tim događajima uspjeti da izvuče korist za svoju državu. Njegova je politika bila pod snažnim uticajem Rusije, koju je smatrao silom zaštitnicom i čiju je podršku očekivao, a na ruskom dvoru su bile udate dvije njegove kćerke, za velike ruske kneževe.

Prilikom posjete Beogradu u maju 1896. godini, knjaz Nikolai kralj Aleksandar, kao i Gavro Vuković, crnogorski ministar inostranih poslova i predsjednik srpske vlade Stojan Novaković, vodili su razgovore o važnim budućim zajedničkim aktivnostima. Dogovor nije rezultirao pismenim sporazumom, ali je postignuta saglasnost o zajedničkom djelovanju u spoljnoj politici u odbrani prava srpskog naroda u Turskoj. Crna Gora se obavezala da pomaže akcije srpske diplomatije i politike u Makedoniji, a Srbija interese Crne Gore u sjevernoj i zapadnoj Albaniji. Povodom mitropolije u Skoplju dogovoreno je da zajednički rade na Porti i kod Vaseljenske patrijaršije, ali i u Rusiji. Planirano je da se zajedno snažno djeluje da se srpska narodnost u provincijama Otomanske imperije prizna, i da se svim Srbima izda *nufuz teskere* – isprava, koju imaju Grci i Bugari, jer su do tada po vjeri spadali

⁸ Stevan Pavlović, *Istorija Balkana 1804–1945*, Clio, Beograd 2001, 212.

⁹ Tokom posjete crnogorskog knjaza Nikole sultanu Abdul Hamidu 1883. godine, on je u Carigradu odlikovan, dobio je skupocjene poklone i dvorac Emirgijan kao lični sultanov dar. Radoslav Raspopović, *Diplomatija Crne Gore 1711–1918*, Istorijski institut Crne Gore, Podgorica 1996, 415.

¹⁰ „Glas Crnogorca“, br.4, 10. februar 1879.

pod Vaseljensku patrijaršiju i nije im navođena narodnost. Dogovoreno je da se prati stanje u Bosni i Hercegovini da ne bi bili iznenađeni aneksijom, te da se pojača nacionalni rad u tim pokrajinama pod upravom Austro-Ugarske.¹¹

Srbija je odranije već bila pokrenula veliku organizovanu akciju širenja mreže srpskih crkvenih i školskih ustanova u Turskoj. Kako je to zavisilo od dobre volje najviših turskih vlasti, podrazumijevalo se uspostavljanje dobrih odnosa sa Turskom, što je za posljedicu imalo uspostavljanje srpskih konzulata u Skoplju, Solunu, Prištini i Bitolju.¹² Oni su ostvarili neposrednu vezu sa ruskim konzulatima u evropskoj Turskoj i ruskom ambasadam u Carigradu radi uvećanja zaštite i prava srpskog naroda u Turskoj.¹³ Srpska vlada je početkom februara obavijestila sve šefove stranih misija u Beogradu da Srbija ne bi mogla ostati mirna u slučaju poremećaja status qua, jer svako uvećanje teritorije bilo koje od balkanskih država nužno nameće ostalima da i one zatraže zadovoljenje svojih legitimnih prava. Ubrzo se, pod uticajem Rusije i ostalih velikih sila, od ovog stava odustalo.¹⁴

Od početka nemira i krize na Kritu, u Crnoj Gori se sa pažnjom pratilo razvoj događaja. Javnost je bila naklonjena grčkim ustanicima, a simpatije prema grčkom pokretu i saosjećanje prema hrišćanskom stanovništvu nisu sakrivane u zvaničnom „Glasu Crnogorca“.¹⁵ Iz bečkih novina je u januaru 1897. godine prenesena dramatična vijest da Kaneja gori, a da stanovništvo Halepa traži spas na inostranim brodovima, da na Kritu vlada strah i uzbuđenje i da je većina hrišćanskih kuća u Kaneji izgorjela.¹⁶ Ove simpatije prema grčkom pokretu nisu bile samo u Crnoj Gori, već i u drugim zemljama, što je za mnoge bilo važno podsjećanje da je upravo grčka revolucija 1821-1830. godine izazvala promjenu stava velikih sila prema oslobodilačkim pokretima balkanskih naroda.

Na Cetinju se, prije svega, pratilo držanje velikih sila, posebno Rusije i Austro-Ugarske. Kao što su stavovi ovih sila prema kritskoj krizi bili putokaz u politici Srbije i Bugarske, isto se može reći i za Crnu Goru. Ključni savjet u Crnu Goru je stigao iz Rusije, odakle je poručeno da nije kucnuo čas za rješenje Istočnog pitanja.¹⁷ Zato se ona ubrzo pridružila sporazumu koji su 3. marta 1897. godine sklopile Srbija i Bugarska.¹⁸ Takozvana

¹¹ Gavro Vuković, *Memoari*, 568.

¹² Mihailo Vojvodić, *Srbija i balkansko pitanje*, 47.

¹³ Isto, 48.

¹⁴ Isto, 182.

¹⁵ „Glas Crnogorca“, br.42, 8.oktobar 1896; br.46, 5.novembar 1896; br.47, 12.novembar 1896.

¹⁶ „Glas Crnogorca“, br. 5, 22. januar 1897.

¹⁷ Gavro Vuković, *Memoari*, 577.

¹⁸ Narodni muzej Crne Gore, Arhivsko odjeljenje, fond Nikola I, pismo knjaza Nikole kralju Aleksandru, 12.3.1897.

„Ugodba“ Srbije i Bugarske predviđala je da nijedna od ovih zemalja neće preuzimati bez prethodne saglasnosti sa drugom ništa što bi moglo poremetiti stanje na Balkanu dok se ne usaglase sfere interesa u zemljama Osmanske imperije. U Crnoj Gori se planiralo: pokušati za sebe povoljno riješiti neki od pograničnih i ekonomskih pitanja sa Turskom. Na Cetinju se znalo da znatnijeg uspjeha u rješavanju Istočnog pitanja nema bez zajedničkog nastupa balkanskih država, ali samo u momentu kada velike sile budu raspoložnije za tako nešto.

Prilika za novo usaglašavanje Srbije i Crne Gore bila je posjeta kralja Aleksandra i njegovih ministara knjazu Nikoli početkom maja 1897. godine. Tada je sa crnogorske strane predloženo da se Grčka, Srbija, Bugarska i Crna Gora dogovore o podjeli teritorija evropske Turske, od krajnjih granica Jedrenskog vilajeta do Egejskog i Jadranskog mora. Svaka od balkanskih država bi u okviru tih, za sebe predviđenih granica mogla da razvija svoj uticaj. Za konačnu akciju čekao bi se povoljan momenat na međunarodnom planu. Crna Gora će diplomatski podržati srpske nacionalne zahtjeve koje pred Portu bude postavljala Srbija, posebno one u Makedoniji, kako bi se zajedničkim radom pomogla i održala srpska narodnost u toj pokrajini.¹⁹ Obje strane su izrazile nezadovoljstvo mogućnošću da velike sile riješe makedonsko pitanje nekom autonomijom, što bi kasnije mogle da učine i sa Albanijom. Razgovaralo se o liniji budućeg razgraničenja Crne Gore i Srbije, pri čemu je Crna Gora tražila sjevernu Albaniju sa Skadrom, i obalu do Drača, kao i dio Kosovskog vilajeta sa Prizrenom.²⁰ Upravo je Prizren postao kamen razdora u razgovorima o sferama državnih aspiracija jer su ga, iz istorijskih razloga, kao staru srpsku prijestonicu željela oba vladara. Ministar Gavro Vuković je stavio u zaslugu crnogorskoj diplomatskoj akciji u Carigradu, i uticaju samoga knjaza kod sultana, što je isposlovano da na čelu prizrenske mitropolije bude srpski episkop.²¹ Knjaz Nikola je naglasio da je on prethodne godine u razgovorima sa Srbijom i Bugarskom pokrenuo predlog da se, „prije ma kakvih zapleta“ ove tri države nagode među sobom o podjeli teritorija u Turskoj.²² Tačno je da je bugarski knez Ferdinand prethodno bio upoznat o crnogorskom predlogu od ministra Vukovića u Sofiji, kada je dao načelnu saglasnost. Naglasio je da su bugarske nacionalne aspiracije jedino u Makedoniji, i tražio da o svemu bude upoznata Rusija.²³

Sigurno je da su glavni razlozi neutralnosti Bugarske, Srbije i Crne Gore u kritskoj krizi bili u stavovima velikih sila. Tako je za političku akciju

¹⁹ Gavro Vuković, *Memoari*, 576.

²⁰ Isto, 580.

²¹ Isto, 576.

²² Isto, 584.

²³ Isto, 606.

balkanskih država propala možda povoljna prilika, nastala stanjem u Turskoj poslije izbijanja grčkog ustanka na Kritu. Za Crnu Goru pojavila se u ovoj situaciji mogućnost određene međunarodne afirmacije, kroz ponudu velikih sila da pošalje jedan odred svojih podanika u međunarodnu službu na Krit, i da prihvati predlog ambasadora velikih sila u Carigradu da se knjažev rođak Božo Petrović imenuje za guvernera Krita. Knjaz Nikola je iskoristio prvu priliku, dok je drugu odbacio.²⁴ Ustanovljenjem međunarodne žandarmerije trebalo je da se osigura javni red i bezbjednost stanovništva na Kritu, čime bi se omogućilo da se lakše i brže sprovedu odluke velikih sila na ovom ostrvu. Predlog o izboru Crnogoraca za ovu misiju poticao je od Rusije, a knjazu Nikoli je zvaničan zahtjev uručio engleski poslanik Robert Kenedi, postupajući po instrukcijama engleskog ambasadora u Carigradu.²⁵ Tako je jedan odred Crnogoraca u naredne dvije godine (1897–1899) uspješno obavljao važnu misiju na osjetljivoj poziciji grčko-turskog sukoba, što je izvjesno pozitivno uticalo na međunarodnu afirmaciju Crne Gore.²⁶ To potvrđuje više telegrama zahvalnosti vladaru Crne Gore nakon okončanja crnogorske misije na Kritu, od kojih se izdvaja onaj kritskog vladike Dionisija u kome se kaže da „hrišćanski narod, dirnut rastankom sa braćom Crnogorcima, koji se vraćaju u svoju slavnu otadžbinu, izražava svoje duboko poštovanje i blagodarnost“.²⁷

Ideja o imenovanju Boža Petrovića, predsjednika Državnog vijeća, i rođaka knjaza Nikole, za guvernera Krita je imala drugačiju sudbinu od inicijative za učešće Crnogoraca u mirovnoj misiji na tom ostrvu. Predlog je knjaz Nikola odbio, iako je dolazio od ruske strane. Na crnogorskom dvoru se smatralo da ova zamisao potiče od ruskog diplomate Argiropula, koji je duže bio poslanik na Cetinju, a bio je carigradski fanariot po porijeklu. Sredinom 1897. godine dobio je premještaj u Teheran, te je otputovao u Petrograd. Otišao je iz Crne Gore nezadovoljan, jer je smatrao da kao ruski poslanik treba da bude „siva eminencija“ crnogorske politike. Knjaz Nikola je promijenio odnos prema njemu otkada su dvije njegove kćerke bile udate na ruski carski dvor. One su bile knjaževa neposredna veza sa ruskim carem. Čim je Argiropulo stigao u Petrograd, razvio je živu agitaciju da prijatelja, Boža Petrovića, preporuči svojoj vladi. Njegova je ideja bila da se kandidatura Boža Petrovića drži u strogoj tajnosti od cetinjskog dvora. Trebalo je da Rusija istupi sa ovom idejom i obezbijedi pristanak ostalih velikih sila.²⁸ U ruskom ministarstvu spoljnih poslova Božo Petrović je bio odavno poznat, a pošto je bio snažno podržan od Argiropula, ruska vlada je usvojila predlog da njega

²⁴ Branko Babić, *Kritski odred*, CID, Podgorica, 2006, 41.

²⁵ Narodni muzej Crne Gore, Arhivsko odjeljenje, fond Nikola I, br.1, 21. januar 1897.

²⁶ Branko Babić, *Kritski odred*, 112.

²⁷ NMCG, AO, Nikola I, 1.mart 1899.

²⁸ Gavro Vuković, *Memoari*, 643–644.

kandiduje velikim silama i sultanu za kritskog guvernera. Školovan u Parizu, u dotadašnjoj međunarodnoj aktivnosti, uključujući Berlinski kongres, on je stekao lijepu reputaciju i poštovanje u diplomatskim krugovima, pa se u Petrogradu smatralo da je on, koji je bio i rusofil, podesna ličnost za taj posao.²⁹

Na Cetinju je nastupilo nezadovoljstvo kada se za ovaj plan saznalo iz bečkih novina sredinom novembra 1897. godine, da bi početkom decembra opet bečke novine donijele vijest da su velike sile jednoglasno prihvatile ruski predlog. Dilema je bila da li da se taj izbor tretira kao laskav za Crnu Goru i knjaza, kao što je izgledalo u očima posmatrača, ili da se istupi protiv takvog postupka ruske vlade. Presudila je ljutnja, ali i sujeta knjaza Nikole, koji je novom ruskom poslaniku rekao da je njegovo dostojanstvo uvrijeđeno, jer je član njegove dinastije kandidovan i imenovan na časni međunarodni položaj bez njegovog znanja i odobrenja. Drugi argument je bio da je kritsko pitanje stvar prijateljske grčke nacije i da crnogorski knez ne može ići u kombinaciju protivnu aspiracijama tog naroda. U tom duhu napisan je i knjažev protest upućen u Petrograd, sa zahtjevom da se to imenovanje opozove.³⁰ Iz Petrograda je takođe nešto kasnije pošla kandidatura za grčkog princa Đorđa kao kritskog guvernera.

U Crnoj Gori se većinom smatralo da njenom vladaru ne odgovara međunarodna afirmacija bilo kojeg Crnogorca osim njega, koji je već bio poznat kao „tast Evrope“. Međutim, Krićanima je ovakav njegov stav odgovarao pa je od Sfakiakisa, predsjednika prve autonomne kritske skupštine, knjazu Nikoli stigao telegram zahvalnosti zbog njegovog postupka, kao i za plemenite i velikodušne osjećaje manifestovane prema Krićanima.³¹ Autonomija Krita biće priznata u jesen 1898. godine.

Slijed događaja na jugistoku Evrope išao je ka usložnjavanju prilika, pa i uvećanju broja činilaca i subjekata zainteresovanih za rješavanje Istočnog pitanja. Austro-Ugarska je radila da učvrsti svoje pozicije na Balkanu i pripremi se za nastupanje prema Solunu. Austrijska razmišljanja vjerovatno je najjasnije formulisao grof Goluhovski, ministar spoljnih poslova: „Neće se dozvoliti stvaranje jedne velike Srbije ili velike Crne Gore; isto tako Carigrad ne smije pripasti Rusiji. Od onog časa kada bi Rusija bila u Carigradu, ili kada bi se između Adrije i Dunava stvorila jedna velika država, Austrijom se više ne bi moglo upravljati. Centrifugalni bi je slovenski elementi rastrgli.“³² Neriješeno i zahuktalo nacionalno pitanje u Monarhiji dovelo je do stalnih sukoba, od kojih su najintenzivniji krajem XIX vijeka bili oni između Njemaca i Čeha. U austrijskom dijelu carevine počela je vladavina

²⁹ Isto, 645.

³⁰ Isto, 647.

³¹ NMCG, AO, Nikola I, 12. januar 1897.

³² Vladimir Ćorović, *Istorija srpskog naroda IV*, Beograd 2009, 223.

bez parlamenta, pa su između 1897. i 1904. godine vanredne zakonske mjere korišćene devedeset sedam puta, a budžet redovno nije mogao biti izglasan. Izvan parlamenta jačale su radikalne snage.³³ Parlamentarna kriza i nacionalno trvenje u ugarskom dijelu carevine bili su permanentni.

Zato je aktivna austrougarska spoljna politika na Balkanu bila jedna od spasonosnih akcija za carevinu. Sastavni dio tog djelovanje bilo je stvaranje i promovisanje albanskog nacionalnog pokreta. Održana su četiri tajna savjetovanja krajem 1896. godine u ministarstvu spoljnih poslova i napravljen svobuhvatan plan djelovanja. Veoma studiozni naponi Beča bili su usmjereni na stvaranje albanskog pisma i književnog jezika. Krajem XIX vijeka albanski jezik je pisan sa mnogo različitih transkripcija, pri čemu se procjenjivalo da je samo 2% Albanaca bilo pismeno. Austrijski konzuli i katolički kler sinhronizovano jačaju djelatnost, a koriste se i prve albanske novine koje su štampane u inostranstvu i čija je distribucija u Otomanskoj imperiji bila zabranjena.³⁴ Austrougarsko djelovanje je kompleksno zato što obuhvata društvene, vjerske, političke i ekonomske aspekte. Zbog političkih ciljeva, Beč razvija impresivnu književnu, novinsku, obrazovnu i izdavačku djelatnost, stvarajući tako istinsku renesansu koju „izvozi“ na svoju istočnu granicu. Kompleksnost je i u tome što ta nacionalna unifikacija znači nadvladavanje mržnji, vjerskih predrasuda, straha od zvaničnih vlasti, kao i ličnih interesa koje treba zamijeniti drugim.³⁵ Suštinski, tradicionalna borba protiv opasnosti panslavizma primorala je Austro-Ugarsku da svoj uticaj ograniči na katolike i muslimane. Akcija je brzo pokazala rezultat jer je Albance brinula mogućnost raspada Otomanske imperije, kao i zauzimanje dijela njihove zemlje od susjednih država. Ono što je važno, sa stanovišta rješavanja istočnog pitanja, jeste relevantnija pojava još jednog faktora sa kojim se mora računati u budućim dešavanjima na Balkanu. Ovo je bilo od posebne važnosti za crnogorske spoljnopolitičke planove i ambicije, za koje smo već konstatovali da su ulaskom Austro-Ugarske u Bosnu i Hercegovinu osujećeni u tom zapadnom pravcu. Albanski pokret se pojavio kao činilac koji pretenduje da učestvuje u rješavanju balkanskih pitanja i u vrijeme Velike istočne krize, i neposredno poslije nje, kada je trebalo da se realizuju određene teritorijalno-političke odluke Berlinskog kongresa. Samo se sada činilo da iza njega stoji bolja ideološka i organizaciona podloga, i jedna snažna spoljna sila.

Neposredan pokazatelj jačanja albanskog faktora bilo je kada je sultan 1898. godine naredio da vlasti pokupe oružje od Albanaca, na šta su oni odgovorili održavanjem skupštine u Peći krajem januara 1899. godine. Izraže-

³³ Džon M. Roberts, *Istorija Evrope 1880–1945*, Beograd 2002, 230.

³⁴ Teodora Toleva, *Uticaj Austrougarske imperije na stvaranje albanske nacije 1896–1908*, Beograd 2018, 445.

³⁵ Isto, 446.

na je spremnost Albanaca da se aktivno bore za svoje zahtjeve koji su podrazumijevali narodno jedinstvo i odbranu etničkih teritorija.³⁶

Crnogorski planovi su u najvećoj mjeri zavisili od povezivanja balkanskih država i odnosa velikih sila na Balkanu, prije svega Rusije i Austro-Ugarske. Povezivanje Crne Gore i Srbije podrazumjevalo je relaksiranje pitanja koja su ranije opterećivala njihove odnose, pretežno iz dinastičkih pobuda, te da se prebrodi međusobno nepovjerenje koje se ispoljavalo u dvorskim i političkim krugovima obje zemlje. Spoljni podstrek iz Rusije ka tom pravcu bio je značajan, a u Petrogradu jedominiralo mišljenje da će Rusija svoj uticaj na Balkanu lakše održavati ako postoji jedinstvena politika balkanskih država, Crne Gore, Srbije i Bugarske, nego ako se osjeća njihova međusobna netrpeljivost.

No, podsticaj za zajedničku akciju mogao je nekada doći i sa druge strane. Turska je 1900. godine, povodom izjave austrougarskog ministra Goluhovskog o potrebi izgradnje željeznice od Sarajeva do Kosovske Mitrovice, uputila predlog Srbiji i Crnoj Gori da zajedno sa njom pruže jedinstven otpor tom planu.³⁷ Uzimajući u obzir politički kontekst, čini se razumljivom činjenica da su u posljednjih nekoliko godina XIX vijeka sklopljena tri ugovora o zajmu između crnogorske vlade i Carske otomanske banke i da je u sva tri slučaja turska vlada bila garant banci za kredite koje je dala Crnoj Gori.³⁸ Posjeta knjaza Nikole Carigradu 1899. godine trebalo je da pruži odgovor na pitanje da li je Turska spremna da oružjem brani svoja suverena prava u slučaju aneksije Bosne i Hercegovine, i kakvo će biti njeno držanje ukoliko Austro-Ugarska potpiri „revolucionarni“ pokret u Albaniji. Knjaz je u razgovoru sa sultanom trebalo da ponudi savezničku pomoć Crne Gore u odbrani Albanije. Međutim, ova pitanja ostala su bez konkretnog odgovora sa turske strane.³⁹ Pozicija Otomanske imperije bila je suviše složena, a njen opstanak u evropskom dijelu pod dejstvom kompleksnih faktora, što je podrazumijevalo osjetljivu i delikatnu političko-diplomatsku djelatnost.

Francuska i britanska diplomatija su uvijek bile zainteresovane u ključnim događajima kojima se pokretalo Istočno pitanje. Pod njihovom pažnjom bilo je i povezivanje balkanskih zemalja, pri čemu se nikada nije zanemarivala uloga Crne Gore u eventualnim događajima.⁴⁰ Prilikom posjete knjaza Nikole Londonu 1898. godine, njemu je odata puna dinastička i lična pažnja, ali su diskretno ostajali bez odgovora njegovi ekonomski i politički

³⁶ Mihailo Vojvodić, *Srbija i balkansko pitanje*, 50.

³⁷ Isto, 256.

³⁸ Živko M. Andrijašević, Šerbo Rastoder, *Crna Gora i velike sile*, Podgorica, 2006, 57.

³⁹ Radoslav Raspopović, *Diplomatija Crne Gore*, 427.

⁴⁰ Arhiv Srbije, odjeljenje mikroteka, Mf S/GB-257, 105-55, izvještaj poslanika iz Beograda, 9. januar 1896.

zahtjevi, koje je on prethodno sondirao preko poslanika Kenedija. Kod spolj-nopolitičkih zahtjeva Crne Gore uglavnom se smatralo da oni potiču iz dinastičkih težnji knjaza Nikole, a pri tome se redovno nastojalo dokučiti da li iza toga uvijek stoji ruski interes na Balkanu.⁴¹ Stav ove dvije velike sile u Istočnom pitanju preovlađujuće je išao ka realizaciji reformskih zahvata u okvirima Otomanskog carstva.

Zato se može reći da je raznolikost međunarodnih uticaja, interesa i djelovanja držala Istočno pitanje živim i dinamičnim u okvirima balkanske i evropske politike, ali još „nepodesnim“ za konačno rješavanje. Način na koji se na njega gledalou Crnoj Gori, na samom kraju XIX vijeka, prirodna je posljedica njenog dotadašnjeg političko-teritorijalnog razvoja.

Saša KNEŽEVIĆ

MONTENEGRO AND THE EASTERN QUESTION ON THE END OF THE XIX CENTURY

Summary

Since Berlin treaty until the beginning of the XX century Great Powers tried to keep the status quo in the European Turkey. Real motive of such a policy of delaying the final settlement was the fear of disturbing the balance of power. In 1896 Cretan Greeks have again started an armed rebellion in order to liberate their island and become united with Greece. The European powers have taken a united position in times of fighting on Crete, while undertaking collective steps to settle the situation. Austria-Hungary, being in internal difficulties, especially because of national movements, was concerned about the predominance of its neighbours and closer relations between the Balkan states. By the end of the XIX century Russia concentrated its diplomatic efforts to obtain concessions and supremacy in the Far East. Because both Austria-Hungary and Russia needed peace on the European South East, they come to agreement in May 1897 relating to peace in the Balkans. Serbia and Montenegro concluded in 1897 an agreement, soon joined by Montenegro, by which they proclaimed their neutrality in Cretan crisis. Balkan states have more or less tried to make a sort of arrangement for a common policy and to place their territorial claims. During the visit of Serbian King Alexandar to Montenegro in 1897, conversation about the partition of spheres of interest and territorial claims in European Turkey took place. But there were much reasons for neutrality of Balkan states,

⁴¹ Arhiv Srbije, MID PO IV/219, 30. maj 1898, izvještaj poslanika iz Londona.

and an actually favourable political opportunity created by the Cretan uprising has been missed. The Great Powers were fearing a larger conflict on the Balkans and the further decline of Turkey. Constantly were monitored relations between Montenegro and Serbia. Montenegrin monarch Prince Nicholas had his foreign political plans, which included territorial enlargement in northern Albania and other parts of Turkey. He wanted to gain support for his plans and he visited London in 1898, but Britain was in attitude of Montenegro always identifying the influence of Russia. So, because of different influences and interests Eastern Question was very dynamic at the end of the XIX century, but not ready for final solution.